

„Jak funkcjonuje teatr a film”, czyli obecność języka czeskiego w mowie *po naszymu* Polaków na Zaolziu

Keywords: the Zaolzie Region, dialect, Czech language, Polish language, interference, „po naszymu” speech

Słowa kluczowe: Zaolzie, gwara, język czeski, język polski, interferencja, mowa „po naszymu”

Abstract

The present article, entitled “*How Theatre and Film Function*”, or the *Presence of Czech in the Commonly Spoken Po Naszymu in Těšín Silesia, in the Czech Republic*, is an outcome of the sociolinguistic research into this environment, which the authors have been working on for some time. The linguistic situation in the Czech Těšín region corresponds to the nationality (ethnic) situation there, with its rich and varied local culture. In addition to the Czech majority, the area has traditionally been inhabited by a Polish minority, utilizing, among other things, a network of minority schools with Polish as the language of instruction. They navigate the Czech language environment without difficulty, and in unofficial (and non-public) communication use their native West Těšín dialect, known as Silesian-Polish. From these codes, a mixed spoken language – „po naszymu” – has emerged, which, unlike the Polish-Silesian subdialect, has no standard form and reacts dynamically to the changing extralinguistic reality. The paper presents an analysis of part of an authentic text in this mixed language.

Artykuł »*Jak funkcjonuje teatr a film*«, czyli *obecność języka czeskiego w mowie »po naszymu« Polaków na Zaolziu* powstał na podstawie badań socjolingwistycznych sytuacji językowej na Zaolziu. Badania te prowadzi autorki w wieloetnicznym, wielojęzycznym oraz kulturowo zróżnicowanym środowisku czeskiego Śląska Cieszyńskiego od lat. Zamieszkująca te tereny mniejszość polska korzysta m.in. z sieci szkół z polskim językiem nauczania. Biegłe mówi i pisze także po czesku, a na co dzień

uczestniczy w czeskojęzycznych sytuacjach komunikacyjnych. Poza tym w rozmowach nieoficjalnych (niepublicznych) używa gwary cieszyńskiej, należącej do polskiego języka etnicznego. W wyniku tych zachowań mownych na Zaolziu wykreował się specyficzny kod mieszany zwany „po naszymu”, który – w odróżnieniu od tradycyjnej gwary – nie posiada ustabilizowanej normy systemowej, lecz dynamicznie reaguje na zmiany realiów i potrzeb komunikacyjnych miejscowej ludności.

1. Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie specyficznego materiału językowego, na który można aktualnie natrafić na Śląsku Cieszyńskim w Republice Czeskiej¹. Chodzi o obszar językowy znajdujący się na lewym (czeskim) brzegu Olzy (Olše), ponieważ rzeka ta tworzy w okolicach Czeskiego Cieszyna (Český Těšín) i Cieszyna granicę państwową, a jej lewobrzeżne tereny nazywane są (z pozycji Polaka z Polski) Zaolziem². Istniejący w przeszłości jednolity (austriacki) Śląsk Cieszyński został w 1920 roku podzielony wskutek powstania nowych, suwerennych państw – polskiego i czeskiego.

Charakter materiału językowego odpowiada lokalnemu zróżnicowaniu etnicznemu, które jest z kolei wynikiem złożonych dziejów regionu. Autochtoniczna ludność słowiańska używająca od wieków miejscowej gwary cieszyńskiej, należącej do polskiego języka etnicznego³, ma za sobą okres średniowiecznej dominacji (kancelaryjnej)

¹ Nie występuje on natomiast w innych miejscach pogranicza czesko-polskiego (np. w Opawskim czy na ziemi kłodzkiej).

² W języku czeskim nie ma odpowiedniego ekwiwalentu tej nazwy; czescy naukowcy lub politycy posługują się określeniami *české Těšínsko*, *česká část těšínského Slezska*, *těšínské Slezsko v ČR* itp., które posiadają inny zakres znaczeniowy, ponieważ czeska część Śląska Cieszyńskiego zajmuje większy obszar (ok. 1280 km²) niż graniczące bezpośrednio z Polską Zaolzie (ok. 800 km²).

³ Dlatego w dialektologii czeskiej używa się obecnie nazwy *nářečí slezskopolská* (np. Balhar 2002 lub online: https://www.czechency.org/slovník/SLEZSKÁ_NÁŘEČNÍ_SKUPINA), wcześniej wprowadzono termin *polsko-český smíšený pruh* (Bělič 1972) lub *východolašská nářečí* (Kellner 1946, 1949).

łaciny, kilka fal bohemizacji i germanizacji oraz kolonizację wołoską. Pod względem narodowości zaczęła się polaryzować dopiero w połowie XIX wieku, w okresie Wiosny Ludów. Bezpośrednio po wspomnianym podziale Śląska Cieszyńskiego na opisywanym obszarze przeważali mieszkańcy deklarujący narodowość polską, ulegający stopniowo asymilacji⁴.

Sytuację językową na Zaolziu formują więc następujące kody: większościowy język czeski w odmianie ogólnej (*spisovná čeština*) i potocznej, sąsiedni interdialekt laski (*nářeči slezskočeská*), tradycyjna, ludowa gwara zachodniocieszyńska⁵ (*nářeči slezskopolská*) oraz ogólna odmiana języka polskiego jako języka nauczania w szkołach mniejszościowych. Osoby, które deklarują narodowość polską, mają z reguły bogate doświadczenie z wszystkimi wymienionymi kodami⁶. Nic dziwnego, że w przestrzeni tej ukształtował się ponadetniczny język mieszany – „po naszymu”, który może przyjmować (w zależności od orientacji językowej i narodowej mówiącego) postać zdominowaną przez polszczyznę („po naszymu” bardziej z polska) lub czeszczycznę („po naszymu” bardziej z czeska).

„Po naszymu” to typowa systemowo zmodyfikowana neogwara (Nowowiejski 2010, s. 122) powstała na gruncie tradycyjnej gwary ludowej⁷. A że tradycyjne gwary nie potrafią zaspokoić wszystkich potrzeb komunikacyjnych swoich współczesnych użytkowników, ustępują miejsca kodom mieszanym, zawierającym oprócz elementów

⁴ Historia Śląska Cieszyńskiego (łącznie z Zaolziem) została tu zarysowana w dużym skrócie; temat ten jest przedmiotem uwagi bogatej literatury przedmiotu, zarówno polsko-, jak i czeskojęzycznej.

⁵ W polskich źródłach pojawia się czasami określenie gwara zaolziańska.

⁶ W szkołach mniejszościowych język czeski nauczany jest od klasy drugiej, z języka czeskiego zdaje się też obowiązkowo egzamin maturalny.

⁷ Podobną odmianę mieszaną ma na myśli Elżbieta Smułkowa, która nazywa ją konwergentem (Smułkowa 2010). Badaczka uważa, że w takim kodzie zawsze jeden z systemów jest modelujący. W wypadku mowy „po naszymu” w płaszczyźnie dźwiękowej i fleksyjnej w roli systemu modelującego występuje miejscowa gwara ludowa, w płaszczyźnie leksykalnej (i znaczeniowej) – język czeski.

literackich języków etnicznych także środki językowe z różnych innych lektów, z którymi jednostka spotkała się w ciągu swojego życia. Typowym wyróżnikiem mowy „po naszymu” jest obecność licznych zapożyczeń (nieświadomych transferów) i ogólne przemieszanie się elementów językowych różnej proveniencji. Zasadniczą cechą tej odmiany jest więc jej dynamiczność, nieuchwytność, indywidualne zróżnicowanie. Taka mieszana, nienormatywna i nieogólna odmiana języka nie jest identyczna z gwarą, ale jest używana w typowych sytuacjach gwarowych. Pojawienie się takiej odmiany można w uproszczeniu nazwać gwarowym „życiem po życiu”.

Istnieje szereg monografii językoznawczych (dialektologicznych), amatorskich lub naukowych słowników gwarowych, utworów literackich regionalnych twórców, portali społecznościowych z tekstami miejscowych internautów itd. Przedmiotem naszej uwagi w niniejszym artykule są teksty mówione pochodzące z podcastów, prowadzonych amatorsko przez osoby z polskiej wspólnoty mniejszościowej, do których zapraszani są bardziej lub mniej znani goście z tego samego środowiska. W nieformalnych rozmowach, w których uczestniczą młodzi ludzie (absolwenci polskich szkół mniejszościowych, aktualnie np. studenci wyższych uczelni), można usłyszeć mieszany język „po naszymu” i to – wbrew licznym bohemizmom – w wersji bardziej polskiej niż czeskiej.

Mowa ta występuje w roli języka potocznego, codziennego kodu konwersacyjnego (*běžně mluvený jazyk*)⁸, tyle że pozbawionego jakiegokolwiek normy systemowej. Używają go osoby w różnym wieku, mieszkańcy wsi i miast, osoby mniej lub bardziej wykształcone, wykonujące różne zawody, które jednocześnie mają opanowane inne odmiany języka polskiego (czy języków polskiego i czeskiego), łącznie z kulturalnymi. Język „po naszymu” można usłyszeć w sytuacjach nieformalnych nawet w miejscach publicznych.

⁸ Z tego wynika, że nie chodzi o język ze sfery folkloru, z peryferii interakcji werbalnej, ale o ważny środek porozumiewania się, przynajmniej o zasięgu lokalnym.

2. Materiał językowy

Analizując oryginalny i specyficzny materiał językowy, staramy się różnorodne elementy mowy „po naszymu” wyjaśnić i przetłumaczyć, zidentyfikować i przynajmniej częściowo usystematyzować. Metodologiczną podstawę analizy stanowią prace dotyczące języka wspólnot emigracyjnych (np. Nagórko 2012, s. 148), w których – podobnie jak na Zaolziu – dochodzi do mieszania się elementów języka ojczystego (względnie: odziedziczonego) z językiem państwa zamieszkania. W tekście zauważamy zapożyczenia pojedynczych wyrazów lub wielowrazowych jednostek leksykalnych oraz różny stopień zdomowienia tych obcych składników. Notujemy neologizmy leksykalne i semantyczne (neosemantyzmy), kalki, nazwy przedmiotów i zjawisk motywowane słowami zaczerpniętymi z obcego, odmiennego językowego obrazu świata. Poniżej dajemy tylko przykładowe transfery, aby zilustrować rozpowszechnienie interferencji.

Analizowany odcinek podcastu *O naszych po naszymu*, który zrealizowano w marcu 2020 roku, prowadzi dwóch młodych prezenterów: Romek i Tomek (P1 i P2). Jak wynika z tytułu programu, do rozmowy są zapraszani „nasi/swoi”, czyli (młodzi) Zaolzianie, którzy wykonują jakiś ciekawy zawód, mają interesujące pasje i/lub są rozpoznawalni również poza Zaolziem. Gościem (G) analizowanego programu był student reżyserii Marek Dawid⁹. Fragment charakteryzowanego nagrania, które nazwałyśmy – zgodnie z adnotacją umieszczoną pod podcastem¹⁰ – Jak funkcjonuje teatr a film, obejmuje transkrypcję ok.

⁹ Całe nagranie pt. „Marek David – Reżyser a student JAMU” (podcast: *O naszych po naszymu*) jest dostępne na stronie Apple Podcast (<https://podcasts.apple.com/cz/podcast/o-naszzych-po-naszymu/id1494755202>).

¹⁰ Sami prezenterzy dodają do nagrań krótkie streszczenie, w tym wypadku następujące: „Cześć, Dzisiaj my się zaprosili Marka Davida. Je to nasz kolega, reżyser a dramaturg. Powykłodali my se o jego karierze studenta reżysera. Co wszystko napisał a jak funkcjonuje teatr a film. Trochę my aj odskoczyli do Hollywood-u. Wyglądno to aj na to, że bydymy mieć swój własny film [...]” (<https://podcasts.apple.com/cz/podcast/o-naszzych-po-naszymu/id1494755202>).

6 minut z ponadgodzinnej rozmowy. Znaczenie i pochodzenie wybranych słów podajemy pod tekstem w punkcie *Wyjaśnienia do tekstu*. Zapis ma charakter fonetyczny¹¹, chociaż ortograficznie został dostosowany do zasad pisowni polskiej¹².

P1: [...] jo móm strašnom chyńc byc aktorym natočyž jakši film teras albo zagrać se teras cośi

P2: tak pójmy cośi vymyšleć to beže o našych po našymu jako film inscenacja jako bejz beže tyn potkast to by móglo byc čekave

G: jag na to zegnoće prachi tak čymu ní (śmiech)

[muzyka]

P2: dobre / tak startujemy to klasyčně (?)

P1: jo bych to začnól klasyčně

P2: super tak tři dva jedyn goł

P1: ja ta(k) žišo tu mómy dalšego gošća / a tym je mareg davit kjery je režyserym dramaturgym ní (?) / moš to napisane na ge studju

G: tag na interneće može byc fšysko ale / spiš spiš student režyserji

P1: ehe okej / aaa mož za sebóm film studencki babi / gotujuće hrozny / a włašćivje žech se živoł že na hidhit to je grant fołding tak šće vybrali šedymžešón(t) tři tyšyncy

¹¹ Znak ř odpowiada frykatywnej wymowie tej głoski. Uczestnicy programu rozróżniają także samogłoski [ó] i [u] pochodzące z pochylenia głoski [o], zaznaczono to grafemem *ó* lub *u*, oraz spółgłoski [h] (tylnojęzykowe dźwięczne) i [x]. W mowie dochodzi do naturalnej asymilacji, szczególnie dźwięczności. Brakujące fragmenty wyrazów umieszczamy w nawiasach, podobnie jak opuszczone części wypowiedzi lub inne uwagi do tekstu. Symbol ž służy do oddania wymowy głoski, dla której grafia polska stosuje dwuznak *dž*, analogicznie grafemom ž i ž odpowiadają polskie litery *dz* i *dž*. Znaków *d'* i *t'* używamy do oddania specyficznej czeskiej wymowy – analogicznie – głosek miękkich [d'] i [t']. Fonetycznie przepiszujemy wyrazy zarówno gwarowe, jak i polskie, czeskie lub angielskie. Nie używamy wielkich liter ani znaków interpunkcyjnych. Kreska ukośna oznacza przerwę, znak zapytania w nawiasie – wyraźną antykadencję na końcu wypowiedzi. Tekst został pozbawiony nadmiaru szumów i zakłóceń w postaci środków parajęzykowych tak, by nie utrudniał lektury.

¹² Stosujemy oddzielną pisownię *nie* z czasownikiem oraz łączną partykuły *by* w formach trybu przypuszczającego.

- G:** tak jest / je to uš kapke dovní ale / ale je to aktualne
- P1:** to je super [...] a jo še chčoľ na to spytať tyn film ty hrozny to je jako studencki projekt (?)
- G:** vjyš co tyn film hrozny je kapečke zalezitost kjero uš trvo kapečke deli / je to mój apsolvnencki film z oboru aľdjo vizualní tforba a d'ivadlo na jamu / a každopadně je to film kjery žech točyl jako magisterski / a mjoľby byť gotovy nebo už je gotovy akura(t) teraz je s tóm sytuľacjóm¹³ kjero panuje okoľo kulturních instytucji a akcji ta(k) go ní mogymy premjerovać ale / myšlym se že aš to fšysko opadně tag mjoľby byť f kińe
- P1:** připómimóm že žišo natočómý šternostego třeći kjedy byl oğlošóny e / nouzovy staf / e stan / asi nouzovy stan / a sóm pozavjyrane ot šustej rano fšyski sklepy tagže
- G:** na ščynsíci my by ně grali ve sklepeje ale f kińe a tam do třiceći luži je možna (šmiech)
- P1:** a ně rozmyšľoće nahodóm na(d) tym že / bo teraz je strašno kupa takich kapel a podobně kjere tym že ní mogóm vystympovać na koncertach tak po prostu strimujóm / ní moće f plańe ně vjym pušćić jaki strim a jakším sposobym to spoplatnić (?)
- G:** tag jo myšlym že tře(b)a babi už je na jutub a óno to ní ma ganc o tym ješi to spoplatnić bo to je maľonakladovy film / a tyn zajem ní ma aš taki vjelki tagže po jakimš čaše to asi na interneće beje / že to dómy na onlajn
- P2:** no a o tym ee co se tyčy filmu babi / tak kaj teras sluchaće mogóm to vidać vižeć (?)
- G:** na mojim jutubje [...] je normalně ling dostympny
- P2:** ja tag mogymy to vyzd'ileć přes tyn / tagže mogymy to dać do popisku (?) [...]
- P1:** okej jo tu móm přigotovane na ébje pytańko / a to je co to značy byť režyserym / bo ešče žeh mjoľ dopisane dramaturgym ale jag žeš pravil že dramaturgym žeš ní ma [...] / jag vylgóndo [...] tfój žynny chlyp (?) / a ješi to je to že šežiće na placu a coši robiće anebo žež je jaki menežer koľo tego filmu že sóm zgañoš luži a domóvjoš termíny atd atd
- G:** no s tym dramaturgym ešče abych to upřesníľ e / dramaturg e / to je spiš tako funkce jako roľa f tym caľym tfurčím procesu / ní ma to o tym že se řekně tyž je jasny dramaturk tyž je režyser e / ve smyslu tego že teras teras robjymy to co robi dramaturk teraz robjymy to co robi režyser / je to spiš tak že f každym režyserovi je kapke dramaturga a v dramaturgovi kapke režysera že to sóm taki dvje funkce kjere se dopeľňajóm tynu asi možna je to na interneće napisane / e jag vypado

žynny chleba režysera spiš byh řek asi ešče studynta režysera / ižeš do škoľy rano je(že)š tam do usmej do vječora a přižeš do chaľpy a je(že)š rod žeš je rot / a / je to jako různé možna možna asi spis konkretněji jag vypado jag vypado vubež jako proces tvorby režysera to je možna to co žeš se chčoľ spytać / no / to je doš(ě) opširne tema / no e teraz móm za sebóm bakalářským inscenacje maj to je podle karla hynka machi / a na tym přykľaže gdyš to veznym na tym přykľaže tak to je projegd ze kjerym jo už rok a pól (pracujym) to bylo v dobre ja(g) gorof notr dam f paryžu / tag žech tag rozmyšľoľ jaki projegd bo žeh vježoľ že bedy(m) mjeć bakalářským inscenacje [...] by(ch) chčoľ robić jaki tema / a vľašćivje tyn pjyršy pólrog a(l)bo tyn caľy rog je o tym že ty hledoš to tema [...] ať uš konkretně napisane gry / anebo jakši kšónški nebo filmy / a robiš tag zvane rešerše [...] tagže přet každóm inscenacjóm kjeróm režyser robi / tak je přibľižně tyn rok / rok a pól dva roky kjedy se na to přigotovuje jak čyto ku tynu různé vjecy jo se před(t)tym rozhodnól na př(y)kľat pro tyn maj a tak caľy rog (rok) byl o tym že žech čytoľ proš'e machovy vjecy a tag dali [...]

Wyjašnienia do tekstu

točýć, natočýć (film) '(na)kręcić'; *inscenacja* 'inscenizacja'; *jako bejz beže tyn potkast* 'jako podstawa będzie (służýć) podcast', ang. *basis*; *zegnac*, cz. *sehnať* 'zdobyć'; *prachi*, cz. *prachy* 'pot. kasa, hajs, pieniądze'; gw. *czymu ni* 'dlaczego nie'; gw. *začnyć/začnóć* 'rozpocząć'; gw. *kjery* 'który'; *ge studjo* 'Studio G' (<https://studiog.cz/>); cz. *spiš(e)* 'raczej'; cz. *babi* 'babcia/babcini!'; *Babi* 'tytuľ filmu'; gw. *gotujeće* 'przygotowujecie'; cz. *hrozny* 'wino gronowe', *Hrozny* 'tytuľ filmu'; *hidhit* 'Hithit – platforma do wspierania twórców, np. instagramerów, podcasterów' (<https://www.hithit.com/cs/home>); *grant foľnding*, z ang. *grant founding* 'udzielenie dotacji'; gw. *kapke, kapečke* 'trochę, troszeczkę, ciut'; cz. *záležitost* 'sprawa'; gw. *deli* 'dłużej'; cz. *obor* 'audiovizualní tvorba a divadlo (kierunek studiów twórczość audiovizualna i teatr)'; *JAMU* 'skrót oznaczający nazwę uczelni w Brnie (Janáčkova akademie múzických umění)'; cz. *každopádně* 'w każdym razie'; cz. *(a)nebo* 'albo, lub'; cz. *kulturní* 'kulturalny'; cz. *akce* 'impresja'; cz. (slang i/lub żargon zawodowy) *premiérovat* 'zorganizować premierową projekcję'; cz. *nouzový stav* 'stan wyjątkowy'; gw. *pozavjyrane* 'pozamykane'; cz. *možná* 'być może'; cz. *takže* 'więc'; cz. *náhodou* 'przypadkowo'; gw. *strašno kupa* 'bardzo wiele'; cz. *kapela* 'zespół, grupa muzyczna'; cz. *a podobně* 'i tak dalej'; *streamovać*, ang. *stream* 'udostępniać na żywo w internecie, np. koncert, spektakl'; cz. *nějakým způsobem* 'w jakiś sposób'; cz. *zpoplatnit* 'spieniężyć, zmonetyzować'; cz. *třeba* 'na przykład, powiedzmy'; *jutjub* 'YouTube'; gw. *ganc* z niemieckiego *ganz* 'całkiem, zupełnie'; cz. *neni to o tom* 'nie polega to na tym'; cz. *málo-/nižkonákladový* 'niskobudżetowy'; cz. *zájem* 'zainteresowanie'; *onlajn* 'online'; cz. *asi* [asi] 'chyba, być może'; gw. *kaj* 'gdzie'; cz. *sďilet, vysďilet* 'udostępnić za pośrednictwem internetu'; cz. *popisek* 'opis odcinka, np. filmu';

¹³ Program został wyemitowany w 2020 roku podczas pandemii Covid-19.

cz. pot. *plac (filmowy)* ‘plan filmowy’; cz. *denní chleba* ‘chleb powszedni’; cz. *shánět* ‘poszukiwać, zdobywać’; cz. *domlouvát* (gw. *domóvjač*) ‘uzgadniać’; cz. *upřesnit něco* ‘uzupełnić coś, podać dokładną informację, skonkretyzować’; cz. *tvůrčí proces* ‘proces twórczy’; cz. *říci/řict, řekne se* ‘powiedzieć’; cz. *ve smyslu, že* ‘w sensie, że; w tym sensie, że’; cz. *doplňují se* ‘uzupełniają się’; cz. *na internetu* ‘w internecie’; cz. *jak vypadá* ‘jak wygląda’; cz. *bych řekl* ‘powiedziałbym, rzekłbym’; gw. *chalpa* ‘dom’; cz. pot. *jsi rád, že jsi rád* ‘zadawała mnie aktualny stan rzeczy’; cz. *vůbec* ‘w ogóle’; cz. *tvorba* ‘twórczość’; cz. *obširné téma* ‘obszerny temat’; cz. *bakalářský* ‘licencjacki’; utwór poetycki Karla Hynka Máchy *Máj*; cz. *v době* ‘w czasie’, cz. *hořet* (gw. *goreč*) ‘płonąć, palić się’; *gorol notr dam f paryžu* ‘paliła się katedra Notre-Dame w Paryżu’; cz. *hledat* (gw. *chladač/hledáč*) ‘szukać’; cz. *ať už..., anebo...* ‘czy to..., czy to...’; *rešerše*, ang. *research*; cz. *hra* ‘sztuka’; cz. *přibližně* ‘około, w przybliżeniu’; cz. *věc* (gw. *vjec*) ‘rzecz’; cz. *rozhodnout se, rozhodl jsem se pro něco* ‘zdecydować się, zdecydowałem się na coś’; cz. *prostě* ‘po prostu’; cz. *Máchovy (věci)* ‘(utwory) Karla Hynka Máchy’, *a tak dale* (gw. *dali*) ‘i tak dalej’.

Nawet z tego krótkiego fragmentu rozmowy wynika wiele cennych informacji.

Na wstępie należy odnotować, że bazą (systemem modelującym) mieszanego kodu językowego jest cieszyńska gwara ludowa. Dominuje ona przede wszystkim w płaszczyźnie dźwiękowej¹⁴ i fleksyjnej, a zarazem inicjuje adaptację fonetyczną/morfologiczną obcych elementów. Kolejne kody tworzące tę neogwarę to język czeski – w odmianie oficjalnej lub potocznej, a także – w wyraźnie mniejszym stopniu – język polski. Zauważalne są transfery w zakresie pojedynczych wyrazów, konstrukcji przyimkowych, związków wyrazowych, w budowie zdań, w semantyce.

Za pełną lub przynajmniej częściową gwarową adaptację fonetyczną można uważać przykłady: *zegnoče* (gw. *zegnač*, np. owce, tu inne znaczenie), *každopadně, -nakladovy, nahodóm, opširne, premje-rovač* (film), *prachi, vyzďileč, jo se rozhodnól, jak vypadó* i inne. Różnica w jakości samogłosek [i] i [y] jest wyraźna. Spółgłoski welarne w grupach *ki, gi, chi* wymawiane są miękko – zarówno w wyrazach gwarowych (np. *řyski, jaki, taki, dva roki*), jak również w bohemizmach

¹⁴ Do adaptacji fonetycznej wliczamy również brak czeskiego iloczasu i/lub zmianę miejsca akcentu w wyrazie.

lub internacjonalizmach (*apsolvencki, studencki, magisterski, bakalářski, f kiňe, prachi, podle karla hynka machi*). Zmiękczenie dotyczy również spółgłosek wargowych (*připóminóm, termíny, david, režyserovi, spis, napisane, do popisku, robi, pravil, vidač* itd.) oraz głoski [l] (*ňe grali, deli, a tag dali, vybrali, přibližně, link*). Regresywna udźwięczniająca asymilacja na granicy wyrazów (*natočyž jakši film, jag na to zegnoče prachi, mareg davit, student režyserji, žeh mjoł* itd.¹⁵) zdecydowanie przeważa nad wymową typu *dač do popisku* czy *różnych ’učuč ’a pocitóf*. Jest ona jednak niekonsekwentna. Bezdźwięcznie zachowują się często spółgłoski szczelinowe i zwarto-szczelinowe dźwięczne i bezdźwięczne (*z, ž, ź, s, š, ś, Ź, c, č, č*) w pozycji przed spółgłoskami dźwięcznymi, np. *smjes různých, zgaňoš luži, žeš ni ma, ganc inšo, byč gotovy, pušćić jaki*, lub przed samogłoską w nagłosie kolejnego wyrazu, np. *premierovač ale*.

Wpływ czeskich konstrukcji przyimkowych obserwujemy np. w wypadku: *jakim sposobym, na interneče*; czeskie formy fleksyjne przyjmują wyrazy: (v) *tfurčim procesu* itd. Z dostrzegalnych składniowych środków zespolenia na uwagę zasługuje skorelowany czeski spójnik *ať už..., anebo...* W zakresie frazeologii nie dziwi obecność popularnej (na razie nieliterackiej) w Czechach konstrukcji *je to o tom...*, której odpowiada polskie sformułowanie *coś polega na czymś* (w analizowanym tekście konstrukcja ta występuje kilkakrotnie). Za bohemizmy zadomowione w gwarze uznajemy słowa: *živač še/se, dopelňáč, spytač še/se (na coši), rozmyšláč, domóvjač, vjec* (l. mn. *vjegy*), *goreč* (w tekście: *gorol*). Z języka polskiego został za pożyczony użyty kilka razy przymiotnik *różne*. Zdrobnienie *pytaňko* ma sprawiać wrażenie lekkości wyrażania się, ale użytkownik tego wyrazu nie ma świadomości, że głoska [ň] nie jest prawidłowa. Transfery pełnią niejednokrotnie rolę wtretów leksykalnych, np. polonizmy *vlášćivje, po prostu, bohemizmy prostě, tagže*.

¹⁵ Mamy na myśli zjawisko sandhi w interpretacji podanej np. źródle: Bičanová, Bičan 2023.

Rzeczowniki typu *instytucja, sytuacja, akcja, funkcja* mają w tekście raz polską, raz czeską fleksję (por. D. l.mn. *instytucji* vs cz. *instituci*; ale M. l.mn. *dwje funkce*). Wyraz *inscenacja* (cz. *inscenace*) uważany przez uczestników programu za polski został utworzony analogicznie do np. wyrazu *sytuacja* (cz. *situace*). Trudno powiedzieć, czy chodzi o transfer leksykalny czy (tylko) słowotwórczy. Gwarowa końcówka narzędnika rzeczowników rodzaju męskiego (i nijakiego) *-ym* występuje także w odmianie wyrazów wymawianych pod innym względem po polsku: *z reżyserym* (cz. *s režisérem/režisérem*), *aktorem, dramaturgym*. Wyraz *temat* jest w wypowiedziach gościa programu rodzaju nijakiego, zgodnie z czeskim leksemem (*to*) *téma*. Czeską formę ma też stopień wyższy przysłówka *konkretněji* (pol. *konkretniej, bardziej konkretnie*). Zwracamy uwagę na analityczną konstrukcję rozkaznika *pójmy wymysleć!* analogiczną do czeskiego *pojďme vymyslet*, która wzmacnia konieczność wykonania danej czynności, nakłania (zachęca) do wspólnych działań.

Do niby-polskich wyrazów w tekście należą: *akcja* ‘impreza’, *kapela* ‘zespół muzyczny’, *gra* ‘sztuka’, i są przykładami homonimów międzyjęzykowych, powstałych w wyniku transferu semantycznego.

Dodajmy, że w tekście pojawiają się anglicyzmy: *potkast, super, goł, okej, hidhit, grant folding, jutub, bejz, onlajn, strimovać*. Nazwa znanej katedry w Paryżu została wymówiona zgodnie z czeskim uzusem: *notr dam*.

Prezentacja rozmowy w całości wymagałaby zbyt wiele miejsca, dlatego poniżej już bez szerszego kontekstu przytaczamy przykłady interferencji języka czeskiego. Ich tłumaczenie podajemy bezpośrednio w nawiasie. Zgromadzone przykłady świadczą o wzorowaniu się rozmówców na czeskim sposobie tworzenia wyrazów (korzystaniu z czeskich morfemów słowotwórczych), zapożyczaniu gotowych czeskich leksemów, zamianie rodzaju gramatycznego lub znaczenia słowa, dosłownym tłumaczeniu konstrukcji wielowyrazowych. Przykłady¹⁶:

¹⁶ W ramach leksemów uwagę zwracamy najpierw na rzeczowniki, następnie na inne części mowy odmienne przez przypadki, kolejno – na czasowniki, związki wyrazowe, wypowiedzi zawierające więcej badanych zjawisk równocześnie.

to je dobro poznámka (cz. *poznámka* ‘uwaga, spostrzeżenie’),
móm te příležitost (cz. *příležitost* ‘okazja’),
ni móm kapacite (cz. pot. *nemám kapacitu* (*abych o něčem jiném přemýšlel*) ‘nie mam głowy (do czegoś)’),
na tóm pjyršóm skuške (cz. *zkouška* ‘próba (sztuki) lub egzamin’); podobnie: *skušani, skušalimy* ‘mieliśmy próbę, próbowaliśmy’); *ne skušoleh* (robić) *loutkove d'ivadlo* (cz. *zkoušet* ‘próbować’, *loutkové divadlo* ‘teatr kukielkowy’),
teraz žech se kupil analogovy foťak (cz. pot. *foťák* ‘aparatus fotograficzny’),
inšy přístup (cz. *jiný přístup* ‘inne podejście’),
(covid) jag moc je to šilno rana dlo teatru (cz. *rána* ‘cios’),
d'ivadelnicy tag zvaňi sóm kapke choři (cz. *divadelníci* ‘artyści’),
glównym tahounym je producent (cz. *tahoun* ‘dosł. koń pociągowy’),
fstah z jeho žónóm (cz. *vztah* ‘związek, relacja’, polonizm „żona”),
jak vyglóndo zgaňani hercóf (cz. *jak vypadá shánění herců* ‘jak wygląda angażowanie aktorów’),
neše tyn caly přibjeh (cz. *přibjeh* ‘przygoda, historia, tu: wątek’),
to už je to režírovaňi (cz. *režírovat, režírování* ‘reżyserować, reżyserowanie’),
ješi do tej doby bedóm teatry odevřite (cz. *do té doby* ‘do tego czasu’); podobnie: *mjotech období* (cz. *období, mít období* ‘etap, być na etapie’),
to je pro mňe prijorita namber lan (cz. (*ta*) *priorita* ‘prioritytet’, ang. *number one*),
my vižymy jako d'ivacy jakši dvje gožiny gry (cz. *my vidíme jako diváci nějaké dvě hodiny hry* ‘my widzimy jako widzowie jakies/w przybliżeniu dwie godziny spektaklu’),
ta režíserja u filmu a u teatru je ganc inšo (cz. *u filmu, u divadla* ‘w wypadku filmu, teatru’),
co je nepochopitelne přímo (cz. *přímó nepochopitelné* ‘absolutnie niezrozumiałe’),
byla nepoužitelno (cz. *nepoužitelná* ‘nie do użycia’),
je tako spjynto atmosfera je to taki kostnate (cz. *kostnaté* ‘skostniałe’),
na kjela je kameraman sobjestačny a na kjela to režíser kočyruje (cz. *soběstačný* ‘samowystarczalny’, cz. *kočírovat* ‘kieruje, decyduje, dosłownie: powozi’),
kamera je zasadňo f tym že to je tyn d'ivak je to o tym uhlu pohledu (cz. *zásadní* ‘podstawowy, decydujący’, cz. *divák* ‘widz’, cz. *úhel pohledu* ‘punkt widzenia’),
režíser je despota kjery to nalinkuje tymu kameramanovi (cz. pot. *nalinkovat někomu něco* ‘nakreślić coś’),
je to spiš taki materjal ot kjerego se možymy odražic (cz. *odrazit se od něčeho* ‘odbić się’),

mje by zajímalo (cz. *zajímalo by mě* ‘interesowałoby mnie’),
stalo še jakší vydařyní a ty to spracuješ (cz. *zpracovat* ‘opracować’),
ty se to nastuduješ (cz. *nastudovat (si) něco* ‘przestudiować coś’),
inscenovat (cz. *inscenovat* ‘inscenizować’),
mušiš vjetrať (cz. *větrat* ‘wietrzyć’),
to se zrušylo (cz. *zrušit* ‘odwołać (o imprezie)’),
ne řešyš jakší dreskot (cz. *neřešit, neřešíš* ‘nie zwracasz sobie głowy ubiorem, dress
 codem’),
navrhny to (cz. *navrhnout, navrhnou* ‘zapropnuję’),
momentálně mje to moz ne lako (cz. *lákat, neláká mě to* ‘nie pociąga’),
šysko smjeřuje ku tej teatralnej czynności (cz. *směřovat* ‘zmierzać, prowadzić’),
jag v ogóle vžňiknól ta nazva (cz. *vzniknout* ‘powstać’),
teatr kjery vžňiknól v navaznosti na teatr arena kaj byla tako skupinka luži (cz. *divad-
 lo, které vzniklo v návaznosti na divadlo Aréna, kde byla taková skupinka lidí*
 ‘teatr, który powstał w nawiązaniu do teatru A., gdzie była taka grupka ludzi’),
jo se omóvjóm za moje po našymu kjere už po našymu ni ma (cz. *omlouvát se* ‘przepra-
 szać’),
teraz mi to tak docfaklo (cz. pot. *docvaknou někomu něco* ‘właśnie teraz zrozumiałem,
 zatrybiłem’),
ježech taki poradní glos (cz. pot. *poradní hlas* ‘doradczy głos’),
ni ma to mój šálek kavy (cz. *není to můj šálek kávy*, raczej: *šálek čaje* ‘to nie jest moja
 bajka’),
to je níkjedy na glove (cz. pot. *to je na hlavu* ‘z tego można zwariować, dostać bzika’),
(došé) troufaly napat (cz. *troufalý nápad* ‘śmiały pomysł’),
čym bych se zamjestnoł glove (cz. *zaměstnat si hlavu* ‘zaprzętać swoje myśli’),
přiže mi to fklidu (cz. pot. *přijde mi to* ‘wydaje mi się’; cz. pot. *v klidu* ‘spoko’),
ješi moće gdoši pocid že dycki je cesta spjet (cz. *mít pocit* ‘mieć wrażenie’; gw. *dycki*
 ‘zawsze’; *cesta zpět* ‘droga powrotna, tu: plan B’); podobnie: *rozhodně móm po-
 cit* (cz. *rozhodně* ‘zdecydowanie’), *vychoží s pocitu* (cz. *vychází z pocitu* ‘wyni-
 ka z wrażenia’), *tako smjes různých učů a pocitůf* (cz. *směs různých pocitů* ‘mie-
 szanka różnych uczuć’),
mi še aji teska čísla do oka (cz. *slza/slzy se derou do očí* ‘łezka kręci się w oku’),
my travili docela kupe času (cz. *trávit* ‘spędzać’; *docela* ‘całkiem’).

3. Podsumowanie

Z przedstawionego materiału językowego wynika, że częstotliwość transferów w mowie Zaolzian jest wysoka. Powszechna obecność w tekście zjawiska interferencji (szczególnie z języka czeskiego) powoduje, że dla polskiego odbiorcy mowa „po naszymu” staje się niezrozumiała, choć generalnie „brzmi” ona raczej po polsku (z polska). Z kolei zauważalna adaptacja fonetyczna czeskich środków leksykalnych i ich modyfikacja morfologiczna (zwłaszcza fleksyjna) utrudnia odbiór tekstu również czeskiemu odbiorcy. Pomocna nie wydaje się ani znajomość języka czeskiego w wypadku Polaka, ani polskiego – przez Czecha. Konieczna jest natomiast wiedza z zakresu gwary zachodniocieszyńskiej, ponieważ kod ten jest zasadniczym elementem budowy wypowiedzi. Niektóre osoby mówiące „po naszymu” twierdzą, że używają gwary, lecz ze względu na rozchwianą normę wypowiedzi (lepiej: brak jakiegokolwiek normy) nie podzielamy tego zdania.

Należy stwierdzić, że w zachowaniu werbalnym uczestników programu występuje pewna refleksja jakości użytego języka, por.: przeproszenie za formę wypowiedzi (*jo se omóvjóm za moje po našymu kjere už po našymu ni ma*), pytanie skierowane do współmówców dotyczące poprawności językowej, a następnie autokorekta wypowiedzi – w miarę możliwości (*žišo natočomy šternostego třeci kjedy byl oglošony e / nouzovy staf / e* (podpowiedź: *stan) stan / asi nouzovy stan*). Mówiący z opóźnieniem zmienia np. rodzaj przydawki (zaimka, przymiotnika) lub formę czasu przeszłego, ponieważ dopiero w trakcie wypowiedzi uświadamia sobie różnicę panującą w tym zakresie między językiem czeskim a polskim, albo pozostawia sformułowanie bez poprawki (por. *jak v ogóle vžňiknól ta nazva* (cz. *ten název) ge studia*).

Zapożyczenia z języka polskiego nie pojawiają się zbyt często, ponieważ – naszym zdaniem – ich wprowadzenie do tekstu wymaga dobrej znajomości potocznego języka polskiego. Ich obecność w konwersacji odbierana jest jako sztuczna czy niestosowna, szczególnie na

tle współwystępujących bohemizmów (*fstah z jeho žónóm; druh 'gatunek' dramatyčnosti; choři d'ivadělíicy; spjynto atmosféra, kostnato*).

Skąd więc bierze się mowa „po naszymu”, dlaczego mieszkańcy Zaolzia mówią właśnie w ten sposób? Uważamy, że dzieje się tak głównie z dwóch powodów.

Po pierwsze, Polakom autochtonom mieszkającym po czeskiej stronie granicy brak kontaktu z potoczną odmianą polskiego języka ogólnego. Tej odmiany nie może zastąpić „lekcyjna” polszczyzna ogólna (nieraz tylko projektowana jako literacka). Język polski w wersji, której członkowie polskiej wspólnoty mniejszościowej uczyli się w szkole, nie umożliwia wyrażania się adekwatnego do nieformalnej sytuacji komunikacyjnej. Z kolei swobodne, spontaniczne, młodzieżowe, na luzie, na odpowiednim poziomie intelektualnym, równocześnie ekspresywne, dowcipne, modne, metaforyczne itd. posługiwanie się nieformalną czeszczyzną potwierdzają nie tylko liczne czeskie potoczny (slangizmy, socjolektyzmy, wulgaryzmy), ale także słowa wtręty (*prostě, vlastně, tagže, třeba*), frazeologizmy i klisze językowe (*to je na głove, to nie řeš!, leska ścisła do oka*), przysłowki/partykuły (*doce-la, vyslovene, vubec, asi, možna*), środki zespolenia (*a, nebo, anebo, sice, ať už...*) itd. W rozmowach pojawiają się czeskie zautomatyzowane reakcje werbalne na zaskakujące informacje: *ty jo!, ty brd'o!, houby!* (‘nie do wiary!, no co ty!, żartujesz’) i inne. Zapożyczone lub dosłownie przetłumaczone czeskie frazeologizmy wskazują na ogląd i wartościowanie rzeczywistości pozajęzykowej zgodne z czeskim językowym obrazem świata.

Drugim powodem popularności mowy „po naszymu” jest nieuprawnione przekonanie, że korzystając z tego mieszanego kodu, można bezkarnie popełniać błędy, które zawsze da się usprawiedliwić swojskością takiego pseudojęzyka, nieformalnym charakterem komunikacji czy jej ludycznością.

Niewyróżnione tutaj intencje użytkowników mowy „po naszymu” mogą wynikać z manifestowania przynależności do wspólnoty, jej specyficznej kultury, z przywiązania do regionu, z potrzeby zdystan-

sowania się wobec innych grup społeczny (wobec czeskiej większości lub narodu polskiego po drugiej stronie granicy państwowej).

Źródła

- D a v i d Marek, 2020, Reżyser a student JAMU. Podcast: *O naszych po naszymu*. Online: <https://podcasts.apple.com/cz/podcast/o-naszzych-po-naszymu/id1494755202> [dostęp: 04.01.2022].
- B a l h a r Jan, *Slezská nářeční skupina*; [w:] *Encyklopedický slovník češtiny*, red. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 396–399. Online: https://www.czechency.org/slovník/SLEZSKÁ_NÁŘEČNÍ_SKUPINA [dostęp: 28.08.2022].
- B i ě a n o v á Lenka, Bičan Aleš, *Sandhi*. Online: <https://www.czechency.org/slovník/SANDHI> [dostęp: 01.02.2023].

Literatura

- B ě l i ě Jaromír, 1972, *Nástin české dialektologie*, Praha: SPN.
- K e l l n e r Adolf, 1946, 1949, *Východolašská nářečí*, t. I, II, Brno: Dialektologická komise při Matici moravské.
- N a g ó r k o Alicja, 2012, *Polszczyzna w diasporze – jak mówią polscy studenci niemieckich uczelni?* [w:] *Języki słowiańskie w ujęciu socjolingwistycznym*, red. Halina Kurek, Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 143–153.
- N o w o w i e j s k i Bogusław, 2010, *O przyszłości polskich gwar ludowych* [w:] *Dialektologia. Materiały pomocnicze. Konteksty socjolingwistyczne i etnolingwistyczne*, red. Aldona Skudrzyk, Elżbieta Rudnicka-Fira, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 120–125.
- S m u ł k o w a Elżbieta, 2010, *Integracja języków na pograniczu białorusko-polsko-litewskim i jej konsekwencje dla teorii zapożyczeń*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXVI, s. 97–109.